

НЕЗАВИСИМОСТТА НА БЪЛГАРИЯ И БАЛКАНСКАТА ПОЛИТИКА НА ВЕЛИКОБРИТАНИЯ В СПОМЕНИТЕ НА ЕДУАРД ГРЕЙ

Йордан Петров

През 1925 г. на британския книжен пазар се появява автобиографичната книга на Лорд Едуард Грей: “Двадесет и пет години 1892–1916; от Виконт Грей на Фалъдон” в два тома. Поради големия интерес авторът преработва своето първо издание и през септември 1928 г., вече в три тома, книгата е преиздадена¹. В структурно отношение трудът е разделен на тридесет и една глави и седем приложения. В своите политически разбирания Виконт Грей е либерал. Министър на външните работи е от 1905 до 1916 г. Привърженик е на активната външна политика и колониалната експанзия. Автор е на много секретни договори и споразумения с други държави. Още със заемането на поста Министър на външните работи на Великобритания си поставя за цел да сключи съглашението с Русия, способствало за създаването на Антантата. Грей принадлежи към групата на либералите империалисти (в нея влизат Аскуит, Холдън, Чърчил и др.), които поддържат политиката на активна колониална експанзия и считат войната с Германия за неизбежна. Той приветства Англо-френското съглашение от 1904 г., подготвено от консервативното правителство на Балфур и още оттогава настоява за включването на Русия в него. Дипломатът обръща голямо внимание на Източния въпрос и критикува остро Османската империя за политиката и към християнските подданици. Той се изказва със симпатия към националните проблеми на балканските държави. Активната му намеса по много от конфликтите на Балканите е продиктувана от постоянно засилващата се германска позиция в региона и може би поради това взима страната на малките народи като средство за противодействие на Централните сили².

Досега в българската историопис няма пряко насочено научно изследване върху личността на сър Едуард Грей. При това този държавник е един от най-изявените и авторитетни английски политици и дипломати, който е заемал изключително важния пост Министър на външните работи на Великобритания близо единадесет години. Именно при него британската външна политика преодолява инерцията на “блестящата” изолация и се включва в Европейската съюзна система. Основният мотив за тази кардинална промяна е германската заплаха. С настоящото научно съобщение ние си поставяме за цел да разкрием доколко и как балканските проблеми са застъпени в спомените на лорд Грей.

Разказът на автора започва с изборите от 1892 г. и последното правителство на Гладстоун като описва всички значими международни събития до 1916 г. Бившият министър започва работата по своите спомени като изяснява принципите на Британската външна политика в края на XIX век и баланса на силите. В много от събитията след 1905 г. Грей е водеща личност тъй като заема поста Министър на Външните работи на Великобритания. В своите мемоари той си поставя за цел да опише линията на британската външна политика като дава сбито описание на по-интересните проблеми и конфликти, в това число засяга и аспекти от дипломатическото признаване на Българската независимост. Според него преди избухването на Първата световна война има пет големи кризи: 1. Ал-Хесираската криза (първа мароканска криза – б. а.); 2. Босненската анексионна криза; 3. Агадирската криза; 4. Балканските войни; 5. Финална криза (Убийството на Франц Фердинанд). Според Грей всеки един от тези конфликти самостоятелно може да доведе до избухване на световната война.

Показателно е, че три от най-големите международни конфликти в началото на двадесети век са на Балканския полуостров. Една от основните вътрешни причини за тези кризи е отсъствието на елементарни човешки права в провинциите на Османската империя и нерешените национални въпроси на Балканите³. Грей емоционално заявява, че различните реформени акции не са интересни и важни, определя ги като “непоносимо тежки и много неприятни, болезнено безсмислени”⁴. Поради липса на съгласие между Великите сили Лордът признава, че политическите и икономическите интереси на Великобритания в Османската империя губят позиции вследствие активното протестиране срещу турските издевателства. Тези проблеми са предизвикани от силната симпатия на британската общественост към поробеното християнско население. Той създава обречеността на самостоятелните британски инициативи. Министърът застава зад позицията, че Македонските реформи могат да бъдат проведени само с другите Велики сили. Още в самото начало изтъква, че всички усилия са обречени от действията на две от тях – Австро-Унгария и Руската империя. Обвинява ги за взаимното недоверие по Балканския въпрос и в страх от промяна на статуквото в полза на една от тях. На фона на конкуренцията помежду им английската активност е смятана за ненужно посегателство в сферите им на влияние. Грей прибавя към проблемите по въпросите за турското наследство в Европа и немските интриги. Извежда като теза, че грубите икономически интереси на Германия използват всяка загуба на друга сила, за да увеличат позициите си в Турция. Франция предпочита да заема неутрална позиция предвид интересите си на кредитор на Турция, а и още повече, че, предвид отминалата Мароканската криза, избягва всякакви други проблеми⁵. В тези условия английският външен министър смята, че въпросът за македонските реформи е като блато за силите, в което затъват докато спорят помежду си.

През 1908 година избухналата младотурска революция се посреща с подкрепа от Великобритания. Първите събития след промените се ползват с

подкрепата на Лондон, още повече, че за миг като че ли националните проблеми на подтиснатите народи се решават. Авторът споменава, че е предупреждаван за това, че новия режим е като стария, но не обърнал внимание. В крайна сметка резултатът от промените в Турската империя според него е унищожил надеждите за любов и свобода между подвластните народи и е подчертал предупрежденията. Грей прави интересен паралел между революционните събития от 1789 г. до своето историческо време и извежда тезата, че: "Историята на Френската Революция, преживяването на Турската и Руската революции, показва, че първите плодове за отхвърлянето на деспотизма не са любов и свобода."⁶

Въпреки попарените си надежди, през есента на 1908 г. авторът продължава да симпатизира на младотурския режим, когато Австро-Унгария анексира Босна и Херцеговина. Този акт поражда първата голяма криза на Балканите⁷. В тази ситуация първоначално за английската дипломация се открояват два проблема: 1. Ударът върху прогресивните сили в Турция; 2. Едностранната промяна на международните спогодби от страна на Австро-Унгария и България. Принципно за Грей нямат значение териториалните промени, защото те узаконяват практическото положение, което съществува. За него по-важно е, че се влошават отношенията между силите. Той заявява, че английската дипломация би признала без проблем действията на Австро-Унгария, при условие, че всички заинтересовани сили го направят. В резултат на тази позиция Грей изпраща писмо до Е. Гошен на 5 октомври 1908 г. в което заявява: "Нарушение на Берлинския договор без съгласието на другите сили никога не може да бъде одобрено или признато от Кралското британско правителство. Представете това на Австрийското правителство и им покажете колко необходимо е да преосмислят решението си."⁸

След обявяването на Българската независимост на 22 септември 1908 г. вследствие на позицията си Грей изпраща инструкции до английския представител в България Дж. Бюкяньн. Позицията на Великобритания застига цар Фердинанд в Казънлък. Той научава в шифрована телеграма, че Англия не може сама да признае нарушенията на Берлинския договор, защото е нужно съгласието на силите, подписали договора и особено на Турция и е призован да не нарушава по никакъв начин мира⁹. Едновременно с това английската дипломация се опитва да изгради обща позиция със заинтересованите сили. Направено е предложение до Русия да прояви приятелско отношение към Портата. Грей уверява турската страна, че няма да признае действията на Виена и София и моли за въздържане от деклариране на война, защото в момента Турция има нужда от пари и време, а към момента тя ще загуби и двете¹⁰. Според Лорда Портата не понася решаващи загуби от действията на България и Австрия и насочва Рифат паша да търси парично обезщетение. Твърдото придържане на английската дипломация към идеята за парична компенсация, според британския министър насочва Турция да приеме изменението на статуквото именно с такова обезщетение.

Независимостта на България и анексирането на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария повдига деликатния за Великобритания въпрос за Проливите. Изменението на режима на корабоплаването в проливите е повдигнат от Изволски при посещението на цар Николай II във Великобритания. Грей смята, че дружеските отношения между Русия и Англия налагат изоставяне на политиката на блокиране на проливите, но момента за това е неподходящ тъй като слабостта на Турция, причинена от постъпката на България и Австрия-Унгария, би довела до дестабилизиране на младотурския режим¹¹. Откриването на Проливите за свободно корабоплаване за всички военноморски флотилии по време на война ще позволи на чуждестранните военноморски сили да се съсредоточават в района на Черно море по всяко време. Руската империя няма да бъде удовлетворена от това развитие, което ще бъде твърде неприятно за интересите ѝ. От друга страна, британската дипломация не е съгласна да отдаде изключителното право на руския черноморски флот по време на война да има единственото и изключително право да преминава през проливите при възможен турски неутралитет.

Подобно схващане е изразено и пред българския дипломатически агент в Лондон Добрев, пред който Лордът направо заявява, че Независимостта и Анексията "ще подкосят живота на слабия, още нов режим в Турция, чието запазване силно се желае в Англия"¹². Недоволство предизвиква и титлата на Фердинанд "цар на българите", която е изтъкувана в подтекста на борбите за национално обединение като претенция да се обединят всички българи в политическия проект за Целокупна България.

Министърът описва опита на Изволски да предизвика свикване на международна конференция при дневен ред който включва въпросите за Българската независимост, анексията на Босна и Херцеговина. Руската страна декларира, че ще използва конференцията като възможност България да заплати компенсация за Източна Румелия и железопътната линия в отсечката Белово – София, че ще поиска Сърбия да получи териториална компенсация, но не за сметка на Турция и промяна на режима на корабоплаване по река Дунав в по-благоприятен за балканските държави. По нататък Изволски извежда идеята, че при секретни двустранни разговори с турската страна ще обсъди благосклонността на Портата да разреши преминаването на руски военни кораби като в замяна ще предложи на дневния ред на конференцията: 1. промяна на Финансовия контрол над Турция; 2. промяна на режима на управление въведен в Армения и Македония; 3. промяна на режима на капитулациите. Без да коментира осъществимостта на руските предложения Грей изразява мисълта, че България няма да се съобрази с желанията на Русия, която пък няма готовност да е твърда с Фердинанд. Заемайки косвено пробългарска позиция на тази среща английската страна насочва Изволски да търси като възможна компенсация за Сърбия не териториални промени, а икономически концесии за по лесен достъп до Адриатическите пристанища. Грей обещава дипломатическа помощ, но при война, инспирирана от Сърбия, отказва категорично да се намеси, защото това ще

доведе до война на Великите сили на континента¹³. На практика преговорите между Грей и Изволски не довеждат до никакви решения по същество.

На фона на усложненото международно положение Едуард Грей получава изненадващо писмо от А. Никълсън, посланик на Великобритания в Санкт Петербург. То е публикувано изцяло в книгата на английския дипломат и носи дата 29 март 1909 г. В него четем, че на 27 март руската общественост е била неприятно изненадана от съгласието на руското правителство да анулира член 25 от Берлинския договор като по този начин признава промяната извършена от Австро-Унгария. Никълсън информира за мненията в руската преса, че съюзниците на Русия Англия и Франция поддържат становище, недопускащо изменение на Берлинския договор едностранно от Австро-Унгария. Нарушенията на договора от страна на България се характеризират като произволни в Лондон и Париж. Изказва се мнение, че действията на двете държави трябва да бъдат обсъдени от всички участници, които директно или индиректно са засегнати от промяната на статуквото.

Грей е смяян. Той определя, че руското правителство, което е възприемано като закрилник на малките балкански държави и страна по всички въпроси, засягащи отрицателно Балканите, изоставя позицията си. Разказва, че въпросната ситуация е широко обсъждана в британското общество, като смята, че Русия изоставя България и Сърбия изцяло на милостта на немската сила във вреда на славянството. Нещо повече, Русия не е направила никакви възражения в услуга на тези, които са я помолили за подкрепа. Авторът е уверен, че в съвременната нему руска история страната не е понасяла по-голямо унижение, не е имало друг случай в който да се предава пред диктата на друга сила. Поражението на Русия поставя въпроса и за лоялността на съюзниците по време на Анексионната криза от противниците на Антантата в Санкт Петербург¹⁴. По-нататък дипломатът прави серия паралели между събитията от 1908–1909 година и тези през 1914 като открива за себе си доста сходства в поведението на Силите. Грей обвинява за кризата всички: Германия, за откритото игнориране на австрийските и руските интереси; Абдул-Хамид, за лошото управление на империята, придружено от насилията и произвола над християните; отхвърлената помощ от Великобритания за провеждане на вътрешни реформи в империята. Извежда се по-общата мисъл, че на неуспехите на идеализма се дължат провалите в Близкия изток¹⁵.

* * *

В заключение на казаното дотук можем да обобщим, че изразеното в спомените на Едуард Грей и други източници отношение на Великобритания към споменатите балкански проблеми се характеризира със следните по-важни моменти:

- Изразява се съжаление, че поради противоречивите интереси на Великите сили в Балканския регион, християнското население става жертва на изстребителните борби в Османската империя.

• Великобритания приветства младотурската революция и я възприема като възможност да засили геополитическите си позиции в Балкано-Анатолийския регион.

• Босненската анексионна криза води до сериозни тревоги в британските дипломатически среди поради изостреното австро-руско противоборство. Великобритания все още няма готовност за военна намеса по време на тази криза. Приема се, че с акта на анексията е реализирано отдавна установено фактическо положение.

• Независимостта на България се разглежда от оглавяваното от Е. Грей външно министерство паралелно с всички прерипетии по уреждането на проблемите на нарушеното статукво през 1908 г. Позицията на Великобритания спрямо Австро-Унгария и България е обща. Няма доказателство за по-голяма степен на враждебност по отношение на България. Трябва да се отчете, че Форин офис успява да тушира в зародиш сондажите на Изволски за неясни териториални придобивки в полза на Сърбия и свежда предмета на финансови компенсации по отношение само на Османската империя.

• За пръв път английската дипломация се отнася относително позитивно към руските опити за установяване на режим на свободно корабоплаване на руски военноморски съдове по време на война през Босфора и Дарданелите.

Активизирането на балканската политика на Великобритания е обусловено от засилената активност на германската дипломация към този регион и е проява на англо-германския антагонизъм. Английската политика по време на Независимостта на България не излиза от рамките на дипломатическото сътрудничество с Русия и принципното осъждане на акта.

БЕЛЕЖКИ

¹ Grey, E. Viscount of Fallodon, K.G.; Twenty- five years in three volumes; H&S London, 1928;

² Trevelyan, G. M. Grey of Fallodon..., L., 1937; http://bse.chemport.ru/grej_eduard.shtml;

³ Пак там, с. 218.

⁴ Пак там, с. 270.

⁵ Пак там, с. 273.

⁶ Пак там, с. 274.

⁷ Пак там, с. 270-310.

⁸ Пак там, с. 275.

⁹ Документи по обявяване на независимостта на България 1908 година. Из тайния кабинет на княз Фердинанд, № 47, София, 1968г.; ЦДИА, ф. 176, оп. 2, а.е. 18, л. 104; а.е.5, л. 319; Buchanan, G. My Mission to Russia and other diplomatic memories, стр. 72, L. 1920. I-II.

¹⁰ Grey, E. Цит. съч., с. 276.

¹¹ Пак там, с. 279; Вж. Също История на Дипломацията под редакцията на академик В. М. Потьомкин. Т. 2. С., 1949, с. 178–180,

¹² ЦДИА, ф. 176, оп. 2, а.е. 18, л. 104; а.е.5, л. 319; **Горанов, П. Ст.** Извоюване на независимостта на България. В. Търново, 1986, с. 120.

¹³ **Grey, Е.** Цит. съч, с. 286; Вж. Също British Documents on the origins of the War. London, 1928, t. 4, № 327; **Тодорова, Цв.** Европейската дипломация и обявяването на независимостта на България в сб. Обявяването на независимостта на България през 1908 г. С., 1989, с. 44.; по отношение на Австроунгарската политика вж. **Мишев, Р.** България във външната политика на Австро-Унгария 1898–1912г., Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”, В. Търново, 2004 г.; за немската позиция вж. **Спиридонов, В.**, Die Bulgarische unabh ngigkeitserkl rung und die deutsche haltung (1908-1909). V. Tirnovο-Jena, 1994.

¹⁴ Пак там, с. 299.

¹⁵ Пак там, с. 301.